

KIM JESTEŚ CZŁOWIEKU

FUNERALIA LEDNICKIE SPOTKANIE 13

Redakcja
Wojciech Dzeduszycki, Jacek Wrzeński

Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich
Oddział w Poznaniu

Recenzenci:

HENRYK MAMZER, JAN STRZAŁKO

Projekt okładki

JACEK WRZESIŃSKI

Na okładce wykorzystano fragment obrazu Albrechta Dürera „Św. Hieronim”

Opracowanie wnętrza, łamanie tekstów i tabel:

JOLANTA MITURA

Opracowanie komputerowe rysunków:

TOMASZ LERCZAK

Adres Redakcji

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH

Oddział w Poznaniu

ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań

e-mail: jaled@wp.pl

Autorzy artykułów ponoszą odpowiedzialność prawną i finansową za zamieszczone w tomie ilustracje.

Publikacja wydana z finansowym wsparciem: Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

© Copyright by SNAP o. Poznań i autorzy
Poznań 2011

Wydanie I

ISBN 978-83-926211-6-4

Opracowanie komputerowe:

TWO4ONE

os. Lecha 42/95, 61-294 Poznań

tel. +48 510 09 55 26, +48 510 09 55 27

Druk i oprawa:

PRODRUK

ul. Błażeja 3

Spis treści

Wojciech Dzieduszycki, Jacek Wrzesiński, <i>O czym były trzynaste funeralia</i>	9
CZĘŚĆ 1. Poszukiwanie osobowości	11
Adriana Ciesielska (UNIWERSYTET A. MICKIEWICZA, KALISZ), <i>Metodologiczne założenia określania motywów działań ludzkich</i>	13
Łukasz Skoczylas (INSTYTUT SOCJOLOGII UAM), <i>Człowiek, czyli ciało – kilka refleksji o tożsamości człowieka na gruncie socjologii ciała</i>	21
Joanna Stępnik (INSTYTUT ARCHEOLOGII, UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU), <i>Kilka uwag na temat badań nad tożsamością społeczną w archeologii</i>	27
Alicja Budnik, Grażyna Liczbińska (INSTYTUT ANTROPOLOGII UAM W POZNANIU), <i>Sytuacja ekologiczna grup ludzkich w miernikach biodemograficznych</i>	33
Jacek Woźny (INSTYTUT HISTORII, UNIWERSYTET BYDGOSKI), <i>Garncarki i kowale czyli eschatologiczna symbolika wybranych narzędzi kamiennych w pradziejowych obrzędach pogrzebowych</i>	43
Ryszard Paczuski, Ewa Kruminis-Kaszkiel (ZAKŁAD IMMUNOLOGII, GENETYKI I MIKROBIOLOGII, UNIWERSYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE), <i>Ród, endogamia, zawód i różnice genetyczne</i>	51
Łukasz Ciesielski (INSTYTUT PRAHISTORII UAM), <i>Zagospodarowanie przestrzeni cmentarzysk w świetle badań nad stosunkami społecznymi w kulturze przeworskiej</i>	59
Elżbieta Małgorzata Kłosińska (INSTYTUT ARCHEOLOGII, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE), <i>I nie opuszczę cię po śmierci. Kilka uwag na temat pochówków kobiet w grobach męskich w kulturze wysockiej na zachodniej Ukrainie</i>	69
Šárka Krupičková, Katarína Válová (ÚSTAV ARCHEOLOGIE A MUZEOLÓGIE FF MU, BRNO), <i>„Qualis vita, finis ita.” Non-standard burials at Great Moravian localities and two views on this problem – a result of the belief in revenants (cultic interpretation) or a reflection of social differences (social interpretation)?</i>	77
Joanna Kalaga (INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO), <i>Kim byłeś człowieku? Z podlaskiego kurhanu w Czekanowie</i>	97
Michał Bogacki (INSTYTUT HISTORII UAM, POZNAŃ), Paweł Kucypera (INSTYTUT ARCHEOLOGII UMK, TORUŃ), Piotr Pudło (INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTET ŁÓDZKI), <i>Uwagi na temat problemu obecności Skandynawów w wojskowości wczesnopiastowskiej</i>	105
Sławomir Wądyl (INSTYTUT ARCHEOLOGII UMK W TORUNIU), <i>O zmianach zwyczajów pogrzebowych Prusów we wczesnym średniowieczu uwag kilka</i>	117

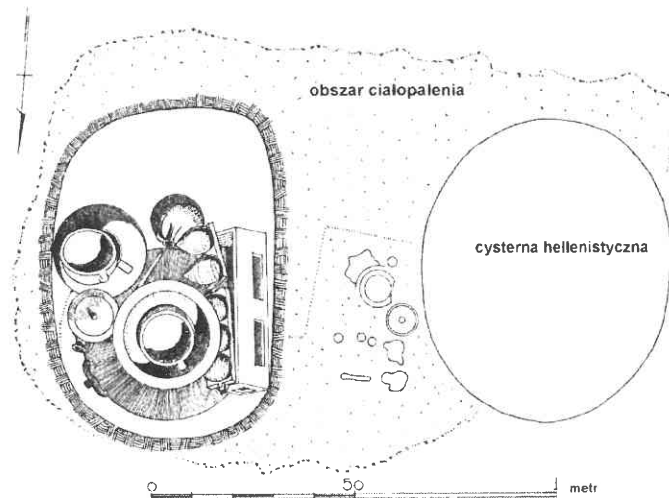
Jerzy Sikora (INSTYTUT ARCHEOLOGII, UNIwersYTET ŁÓDZKI), <i>Swój-obcy, biedny-bogaty. O kłopotach archeologa ze zrozumieniem wczesnośredniowiecznego żałobnika</i>	123
Joanna Wawrzyniak (WYDZIAŁ KULTUROZNAWSTWA, PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W CIECHANOWIE), <i>Dualizm kultury i natury w obrzędowości wiosennej na przykładzie zwyczajów pogrzebowych u Słowian Wschodnich</i>	135
CZĘŚĆ 2. Szukając człowieka	149
Jacek Kowalewski (INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH UNIwersYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE), <i>„Kim jesteś człowieku?” O przeszłości jako znaczeniu</i>	151
Jacek Tomczyk (ZAKŁAD ANTRPOLOGII UKSW, WARSZAWA), Marta Zalewska (ZAKŁAD PROFILAKTYKI ZAGROZEŃ ŚRODOWISKOWYCH I ALERGOLOGII WUM, WARSZAWA), Maria Tomczyk-Gruca (PRAKTYKA STOMATOLOGICZNA, TARNOWSKIE GÓRY), Wojciech Niemiro (TORUŃ, WARSZAWA), <i>Interpretacja przemian biologicznych w populacji z Żemik Górnych na podstawie analizy hipoplazji szkliwa i próchnicy zębów</i>	157
Leszek Gardela (DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY, UNIVERSITY OF ABERDEEN, ABERDEEN), <i>Zatrzymani kamieniami? Zachodnio-słowiańskie „groby atypowe” na tle skandynawskich i anglosaskich praktyk funeralnych</i>	169
Michal Lutovský (ÚSTAV ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKOVÉ PÉČE STŘEDNÍCH ČECH, PRAHA), <i>Hroby prvních Přemyslovců a problémy jejich identifikace</i>	193
Krzysztof Ratajczak (ZAKŁAD HISTORII WYCHOWANIA, UAM POZNAŃ), <i>O okolicznościach odnalezienia zwłok księcia Henryka Pobożnego na Dobrym Polu pod Legnicą (Walstadt)</i>	205
Łukasz Kryst (ZAKŁAD BIOLOGII CZŁOWIEKA, KATEDRA ANTRPOLOGII AWF KRAKÓW), <i>Tajemnice jasnogórskiej krypty. Analiza szczątków kostnych z Sanktuarium NMP Jasnogórskiej w Częstochowie</i>	215
Jarosław Dudek (INSTYTUT HISTORII, UNIwersYTET ZIELONOGÓRSKI), <i>Święty Jan Włodzimierz (?-1016) w życiu i w religii. Niefortunny polityk i patron Serbów i Albańczyków</i>	223
CZĘŚĆ 3. Kim byliśmy	231
Joanna Popielska-Grzybowska, Bożena Józefów (INSTYTUT ANTRPOLOGII I ARCHEOLOGII, AKADEMIA HUMANISTYCZNA IM. ALEKSANDRA GIEYSZTORA), <i>Kim jesteś królu Unisie? – w świetle źródeł i antropologii kulturowej</i>	233
Halina Przychodzeń, Andrzej Niwiński (UNIwersYTET WARSZAWSKI), <i>WT. Najbardziej tajemniczy z Egipcjan</i>	239
Dobromiła Uhma-Miechowicz (POLSKIE STOWARZYSZENIE SZTUKI ORIENTU), <i>Silk Road, for many one way only. Foreigners in Sui/Tang dynasty China</i>	247
Ewa Bugaj (INSTYTUT PRAHISTORII UAM W POZNANIU), <i>Kim jesteś ateńska zamożna Pani?</i>	263
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega (INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIwersYTET JAGIELLOŃSKI), <i>Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Prusieku. Możliwości interpretacji</i>	275
Martin Čechura (ZÁPADOČESKÉ MUZEUM V PLZNI), <i>Christian, Non-Christian or Pagan: The Burials of newborns as the source to understanding of medieval and postmedieval mentality</i>	289
Joanna Rogóz, Justyna Marchewka, (ZAKŁAD ANTRPOLOGII UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO, KRAKÓW), <i>„Zakonnica doskonała”? Analiza antropologiczna serii szkieletów sióstr klarysek z kościoła św. Andrzeja w Krakowie (XIV-XVIII w.)</i>	299
Сергей П. Тараненко, Владыслава В. Крапивка (КИЇВ), <i>Могильник Введенської церкви XVII-XIX ст на Подолі Києва</i>	307

Magdalena Krajewska (ZAKŁAD ANTROPOLOGII INSTYTUT EKOLOGII I OCHRONY ŚRODOWISKA, UNIwersYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU), <i>Nietypowy pochówek z cmentarzyska w Kamionkach Dużych. Obrządek pogrzebowy jako wyraz ludzkich lęków</i>	313
Barbara Kwiatkowska, Krzysztof Borysławski, Sylwia Kluska (UNIwersYTET PRZYRODNICZY WE WROCŁAWIU), <i>Zmiany zużyciowe stawów międzykręgowych w wybranych miejskich i wiejskich populacjach szkieletowych (X-XVIII w.)</i>	319
Justyna Gabriel (INSTYTUT ARCHEOLOGII, UNIwersYTET GDAŃSKI), <i>Kowal i garncarka. Co zmienia perspektywa indoeuropeistyczna?</i>	331
Jacek Szczurowski (KATEDRA ANTROPOLOGII UNIwersYTETU WROCŁAWSKIEGO), <i>Zróżnicowanie wewnątrz- i międzypopulacyjne występowania kości wstawnych szwu węglowego</i>	337
Agnieszka Stempin (MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W POZNANIU), <i>Czy pogańscy Skandynawowie próbowali przechrzyć śmierć? Kilka uwag o tym, co o człowieku z przeszłości mówią uprawiane przez niego gry</i>	345
Hanna Grzesiak (ZAKŁAD HEBRAISTYKI, ARAMEISTYKI I KARAIMOZNAWSTWA UAM POZNANŃ), <i>Symbolika macew żydowskich</i>	351
Paweł Konczewski (PRACOWNIA ARCHEOLOGICZNO-KONSERWATORSKA „ANTIQUA”), <i>Archeologiczne badania miejsc zbrodni – interpretacja zdarzeń i identyfikacja ofiar. Problemy natury naukowej, prawnej i humanitarnej</i>	359
Lista uczestników 13 warsztatów archeologiczno-antropologicznych, Ostrów Lednicki, 12-13 maja 2010 roku	367

Kim jesteś ateńska zamożna Pani?

Świadectwa archeologiczne w postaci różnorodnych pochówków, wszystko co się składa na ich wyposażenie, będące najczęściej darami grobowymi oraz szczątki samych zmarłych, dostarczają wyjątkowo cennych źródeł, które od początków rozwoju archeologii jako dyscypliny naukowej w XIX stuleciu, są fundamentem wielu dociekań badawczych. Źródła funeralne umożliwiają wielorakie interpretacje ludzi z przeszłości, pozwalając snuć rozważania na temat ich statusu majątkowego, społecznego, zawodowego, a ponadto kondycji fizycznej oraz przyczyn zgonu. Sadzę, że dają także dobrą podstawę do rozważań na temat systemu symbolicznego lub ideologicznego, który sterował pojawianiem się konkretnych form pochówków, związanych z określonymi zachowaniami rytualnymi oraz wytwarzaniem i użytkowaniem poszczególnych dóbr, złożonych w grobach. Kwestie te jednak na gruncie archeologii uznawane są za najbardziej problematyczne. Rozpoznanie bowiem w jaki kontekst symboliczny dany grób można wpisać – przecież jest on wynikiem konkretnych działań minionej społeczności funkcjonującej na podstawie podzielanego wówczas systemu wartości, oznacza przedstawienie propozycji interpretacji takiego systemu. Wypada mi dodać, iż trudności metodologiczne i ograniczenia związane zarówno z interpretacją samej formy pochówku, zawartych w nim darów grobowych, jak również zachowanych szczątków ludzkich, są od lat podnoszone i szeroko dyskutowane w literaturze przedmiotu, między innymi w serii monografii „Funeraliów Lednickich”.

Na łamach poniższego tekstu, który w moim zamierzeniu jest głosem w dyskusji mającym wpisać się w temat wiodący tomu 13 „Funeraliów” – *Kim jesteś człowieku?* – pragnę zaprezentować wyjątkowy pochówek kobiecy odkryty w drugiej połowie lat 60. ubiegłego stulecia podczas wykopalisk prowadzonych w Atenach przez badaczy z American School of Classical Studies. Znaleźisko zostało opublikowane przez autorkę wykopalisk, Evelyn Lord Smithson w obszernym opracowaniu wydanym na łamach *Hesperii*, noszącym tytuł „The Tomb of a Rich Athenian Lady, CA. 850 B.C.” (SMITHSON 1968). Od czasu tej publikacji zmarła w Atenach ok. 850 r. przed Chr. kobieta określana jest mianem „zamożnej ateńskiej Pani”, a zgodnie z tendencjami do stosowania skrótowców w kulturze anglosaskiej, najczęściej nazywa się ją w literaturze przedmiotu akronimem powstałym z trzech angielskich słów – *Rich Athenian Lady* – *RAL*. Zatem w narratywizacji archeologicznej zmarła kobieta uzyskała swego rodzaju imię, a tym samym tożsamość, podkreślającą przede wszystkim wysoki status majątkowy. Taka jej charakterystyka narzuciła się w momencie odkrycia pochówka, który na tle innych ówczesnych źródeł funeralnych datowanych na czasy kultury greckiej w okresie wczesnego żelaza, noszące pejoratywne miano tzw. wieków ciemnych, jawił się jako zupełnie wyjątkowy oraz niezmiernie bogaty. Uznać trzeba, iż po ponad czterdziestu latach, które upłynęły od jego odkrycia, grób ów wciąż w pewnej mierze takim pozostaje, aczkolwiek kolejne liczne znaleziska potwierdziły o wiele większe zaawansowanie kulturowe społeczności

Ryc. 1. Plan płaski grobu nr H 16:6 z okresu geometrycznego, odkrytego w trakcie wykopalisk na Agorze w Atenach. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 18

wczesnogreckiej, niż uprzednio dopuszczano. Pochówek bogatej ateńskiej *Lady* był pierwszym, który dał podstawy źródłowe do zmiany spojrzenia badaczy na społeczność Attyki wieków X i IX przed Chr. Zaczęła się ona jawić jako zróżnicowana i otwarta na kontakty zewnętrzne. Inny, zasłużony badacz wczesnej epoki żelaza na terenie świata greckiego, John N. Coldstream wspomina (COLDSTREAM 1995, s. 392), iż odkrywczyni z radością donosiła, że znalezisko to spowoduje wreszcie inne wyobrażenia na temat ludzi żyjących w Grecji w czasach kultury submykeńskiej oraz w tzw. wiekach ciemnych. Wcześniej, ważne stanowiska, które dostarczały na ten temat wiedzy, badane były niejednokrotnie przez misje niemieckie (jak na przykład cmentarzysko Kera-mejkos w Atenach) i nic nie wskazywało, aby podzielana powszechnie ocena społeczności wczesnogreckiej jako ludności wiejskiej i prymitywnej, którą badacze ci głosili, miała ulec zmianie. Smithson uznała, że jej odkrycie to zmieni i faktycznie tak się stało. Co więcej, zaawansowanie kulturowe i otwartość owej ludności potwierdzona została w pełni przez kolejne lata badań i dalsze, spektakularne odkrycia, w tym szczególnie w Lefkandi na wyspie Eubea (COLDSTREAM 2003, s. 372-375; DICKINSON 2006, s. 210-218). Obecnie więc na „wieki ciemne” patrzy się inaczej, samo określenie zaczyna wychodzić z użycia, a termin ów

jest zastępowany coraz powszechniej bardziej neutralną i pozbawioną negatywnego wartościowania nazwą wczesna epoka żelaza (MORGAN 2009, s. 43). Warto wspomnieć, iż uprzednia nazwa „wieki ciemne” odzwierciedlać miała swoiste cofnięcie kulturowe, depopulację, zanik prestiżowych rzemiosł, sztuki, wysokiego standardu życia oraz powiązań ze światem zewnętrznym, które nastąpiło po upadku cywilizacji mykeńskiej, a odnosiła się przede wszystkim do braku śladów posługiwania się pismem, co stanowiło kryterium wartościujące w uznawaniu danej społeczności za rozwiniętą cywilizacyjnie (SNODGRASS 2000, s. 2). Jednak od dłuższego już czasu, jak wspomniałam, znaleziska coraz częściej potwierdzają, iż świat grecki, który uległ co prawda znaczącemu przeformułowaniu po okresie mykeńskim, nie zapadł się cywilizacyjnie ale przeszedł dogłębną transformację. Ponadto, pomimo rozproszenia osadnictwa i braku wiodących ośrodków pałacowych, nie zapomniano wielu umiejętności i nie utracono kontaktów ze światem zewnętrznym, jak również więzi z wcześniejszym światem mykeńskim, co potwierdzają ślady trwania wielu wzorców kulturowych¹.

Bogato wyposażony w wyroby lokalne oraz importy, omawiany pochówek *RAL* jest tego dowodem. Grób ów, któremu nadano numer H 16:6, znaleziony został na terenie wykopalisk w obrębie Ateńskiej Agory. Od czasu odkrycia

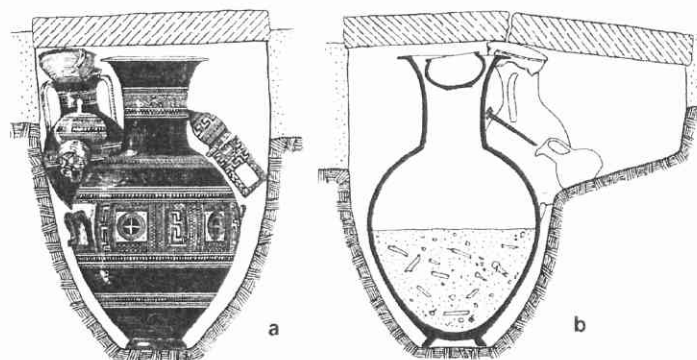
¹ Kwestie te dyskutuje m.in. Anthony M. Snodgrass w drugim wydaniu swej monografii *The Dark Age of Greece* (SNODGRASS 2000, s. XXIII-XXXII); z kolei interesujące zagadnienie kontynuacji tradycji przedstawieniowej na polu sztuki oraz powiązań pomiędzy okresem mykeńskim i geometrycznym znaleźć można w monografii zbiorowej pod. red. E. RYSTEDT i B. WELLS' A 2006.

pojawiał się w ramach dyskursu naukowego bardzo często, ponieważ znalezisko prowokowało i w dalszym ciągu prowokuje przede wszystkim do pytań o tożsamość zmarłej, którą na podstawie towarzyszących jej znalezisk, kontekstu i istniejących przesłanek interpretowano bardzo rozmaicie. Widziano w niej żonę zamożnego arystokraty, miejscowego władcy, którego w oparciu o dane historyczne szukano w rodzie Medontydów; następnie właścicielkę dóbr ziemskich kontrolującą handel i wymianę; ponadto kapłankę służącą Demeter, bowiem dom lokalnego *basileusa* w społeczności wczesnogreckiej był również miejscem kultu itd. (por. SMITHSON 1968; LISTON, PAPADOPOULOS 2004; LANGIDON 2005).

Co więcej, spopielone szczątki zmarłej poddane zostały analizom antropologicznym, najpierw w latach 60., a następnie ponownie pod koniec lat 90. XX w. Ów drugi projekt, mający na celu weryfikację starszych badań, dostarczył kolejnych danych – w tym wśród szczątków pochodzących z urny odkryto pozostałości płodu, który wcześniej został przeoczony. To dało pole kolejnym interpretacjom (LISTON, PAPADOPOULOS 2004).

W niniejszym tekście pragnę odnieść się zwięźle do powyższych ustaleń badawczych aby, skupiając uwagę przede wszystkim na kwestiach archeologicznych, wskazać najbardziej moim zdaniem przekonujące w świetle dzisiejszego stanu wiedzy i refleksji teoretycznej, interpretacje dotyczące tożsamości „zamożnej ateńskiej Pani”. Sądzę ponadto, że przy okazji kolejnej monografii „Funeraliów Lednickich”, warto zwrócić uwagę na konieczność weryfikacji antropologicznej starszych materiałów kostnych, i na przykładzie omawianego przypadku wskazać, jak pozytywne i ożywcze dla dyskusji archeologicznej mogą się one okazać.

Ryc. 2. Przekroje pionowe przez grób nr H 16:6 z okresu geometrycznego; a – przekrój na linii wsch.-zach.; b – przekrój na linii pn.-pd. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 18

Badania prowadzone na polu etnologii historycznej wykazują, iż ważne etapy ludzkiego życia w większości kultur świata znaczone były różnorodnymi ceremoniami i rytuałami. Zachowania te, których badanie obejmuje obecnie w równym stopniu społeczeństwa minione, jak i współczesne, a do tego rozciągnięte jest poza grupy lokalne i tradycyjne, pozostają domeną rozważań rozwijanych szczególnie w antropologicznych i socjologicznych studiach nad rytuałem. Studia te dają dobre podstawy teoretyczne, które aplikować można do źródeł archeologicznych; dostarczają ponadto cennego materiału porównawczego. Zdawać sobie należy sprawę, że poprzez dane materialne, z którymi archeolog ma do czynienia, rzadko uzyskujemy jakiś bliższy wgląd w kwestie narodzin, dojrzewania czy inicjacji. O poszczególnych etapach życia wnioskujemy na podstawie analiz szczątków kostnych osobników pochowanych w grobach oraz analiz kontekstu ich zdeponowania, gdyż ‘życie’ na polu badań archeologicznych, ze względu na doniosłość i ilość danych funeralnych, dane jest nam interpretować na podstawie źródeł związanych z momentem śmierci. W przypadku „ateńskiej zamożnej Pani” wiemy, że zmarła ona wraz ze swym płodem, co należy do rzadkich odkryć i niewątpliwie podnosi rangę tego znaleziska.

Zatrzymując się na samym pochówku i jego wyposażeniu, wspomnieć wypada, że miejsce znalezienia – Areopag, a konkretnie jego północne zbocze leżące nieopodal Ateńskiej Akropolis, to teren schodzący do Agory i należący do obszarów, na których ulokowało się jedno z najbogatszych ateńskich wczesnych cmentarzysk, użytkowanych ciągle od czasów mykeńskich do okresu geometrycznego (SHEAR 1940, s. 274-293; THOMSON 1948, s. 154-159; YOUNG 1949, s. 275-297). Pochówek RAL

Rys. M. Świąszkowska

Ryc. 3. Urna z grobu nr H 16:6 (wys. 75 cm, szer. brzośca 42 cm) zawierająca szczątki „ateńskiej zamożnej Pani” i płodu.

należał do typu grobu jamowego, popielnicowego, z poszerzeniem na pozostałości stosu pogrzebowego (ryc. 1 i 2). Zachowany był dobrze, jeśli chodzi o jamę grobową na urnę i dary bezpośrednio jej towarzyszące. Nieco rozproszona i naruszona przez późniejsze konstrukcje została część stanowiąca poszerzenie na szczątki stosu oraz dary, które ze zmarłą spalano (SMITHSON 1968, s. 78-79, ryc. 1, tabl. 18).

Urna, która posiada formę amfory brzusznej i znaczne rozmiary (wys. 75 cm), zachowana była bardzo dobrze (por. ryc. 3), a jej wylew zamykała dokładnie mała czarka. To spowodowało, iż do wnętrza nie dostawały się późniejsze wtręty i domieszki (SMITHSON 1968, s. 80, tabl. 18, 20.1, 22.25). W urnie wraz z przepalonymi kośćmi ludzkimi znaleziono kilka zwierzęcych, a ponadto z jej wnętrza wydobyto: trzy proste metalowe szpile (ryc. 4), 2 pary fibul z brązu (ryc. 5), trzy złote pierścionki wykonane z szerokiej taśmy (ryc. 6), parę złotych kolczyków (ryc. 7), naszyjnik z fajansowych, kryształowych i szklanych paciorków, dwie pieczęcie z kości słoniowej (ryc. 8) oraz krą-

żek z tejsze kości (SMITHSON 1968, tabl. 31-3). Wśród naczyń ceramicznych wyposażających jamę grobową znalazły się ponadto: amfora sztywna zamknięta miseczką (nie stwierdzono w niej zawartości), trzy małe dzbany, pyksida oraz terakotowa skrzynka (ryc. 9), w formie modelu pięciu spichrzy na ziarno (SMITHSON 1968, tabl. 21, 24-27). W jamie zalegały także kolejne pierścionki – złoty i brązowy oraz następna szpila z brązu. Na zewnątrz jamy z urną i darami rozciągał się obszar z rozsypnymi szczątkami stosu pogrzebowego oraz pozostałościami darów, które były spalone ze zmarłą. Znaleziono tutaj przede wszystkim fragmenty oraz całe egzemplarze ceramicznych naczyń wycinanych, imitujących koszyki (tzw. kalatosy, których musiało być co najmniej 8), elementy puźder i ich pokrywek, miseczek, model dużego, beczułkowatego spichrza oraz fragmenty kolejnych (mogło ich być nawet 10), a następnie liczne pozostałości ręcznie wykonanej, cienkościennej, ateńskiej ceramiki rytej (tzw. *ADA incised ware*), a wśród niej spiczasto zakończone pyksidy, naczynka w formie owoców granatu, terakotowe kule, paciorki i przęśliki, a ponadto kolejne dwa złote pierścionki (SMITHSON 1968, tabl. 21-3 i 28-30). Warto zwrócić uwagę, iż przedmioty, które znalazły się wewnątrz urny, to przede wszystkim ozdoby i elementy stroju oraz zapewne ważne rzeczy osobiste (pieczęcie), które zmarła musiała mieć w trakcie ceremonii wystawienia zwłok (*prothesis*) oraz być może procesji na miejsce pochówku (*ekphora*) – następnie je usunięto, a po kremacji ponownie przekazano zmarłej.

Podkreślić ponadto należy, że do znalezisk wyjątkowych, jak na Ateny w połowie IX w., które pozyskano z grobu bogatej *Lady*, należą przede wszystkim importy orientalne (syryjskie i fenickie), do których zaliczyć można: cylindryczne pieczęcie (por. ryc. 8) oraz krążek z kości słoniowej ze słabo zachowanym wzorem – być może apotropaicznym okiem lub twarzą; następnie zdobiona granulacją i filigranem złota biżuteria (para kolczyków *RAL* - por. ryc. 7); jak również fajansowe i szklane paciorki, tworzące pierwotnie naszyjnik. Wspomnieć jednak trzeba, że istnieją domniemania, iż w Atenach w owym czasie mogły funkcjonować warsztaty (złotnicze, kościane), naśladujące wyroby orientalne lub prowadzone przez biegłych rzemieślników, którzy przybyli z terenów wschodnich (SMITHSON 1968, s. 82-83 i 111-116; CARTER 1985, s. 1-2). Zatem wyroby

złote i kościane mogą być produktami lokalnymi, wykonywanymi na modłę orientalną.

Natomiast do znalezisk jak dotąd unikatowych zaliczyć należy terakotową skrzynkę w formie modelu pięciu spichrzy na ziarno (por. ryc. 9), którą wciąż badacze określają jako najświetniejsze jak dotąd znalezisko tego rodzaju (COLDSTREAM 1995, s. 395; MORRIS, PAPADOPOULOS 2004, s. 226). Co prawda znane są inne modele starożytnych spichrzy ze świata wczesnogreckiego, nawet z grobu *RAL*, ale nigdy w tak kompletnej, rozbudowanej i precyzyjnie pokrywanej wzorami formie, której poziom dekoracji dorównuje najlepszej ceramice warsztatowej, wykonywanej na kole i precyzyjnie malowanej wzorami geometrycznymi (SMITHSON 1968, s. 82; COLDSTREAM 1995, s. 395-396).

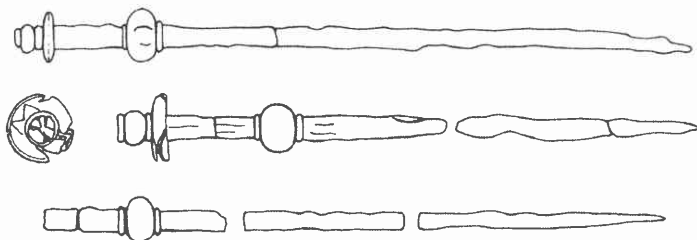
Smithson stwierdziła, że grób H 16:6 należy do grupy pochówków wyróżniających się w sposób najbardziej znaczący w owym czasie, a chcąc poszukać analogii mu współczesnych, należy porównać podobne, bogate oraz wyjątkowe pochówki znalezione w Atenach na cmentarzysku Keramejkos, które stanowiły groby oznaczone jako G 41, G 42 i G 43 (SMITHSON 1968, s. 82-83). Wszystkie one były znacząco wyposażone, m.in. w importy orientalne (w grobie 42 znaleziono fenicką, dekorowaną czarkę z brązu) lub ich lokalne naśladownictwa, i datowane w ramach chronologii względnej głównie na okres wczesno-geometryczny II albo na okres przejściowy od wczesno-geometrycznego II do środkowo-geometrycznego I, co w datach absolutnych dla Attyki plasuje się na lata 875-850 [EG II] i 850-825 [EG II – MG I] (COLDSTREAM 2003, s. 55-63 i 435).

Odkrywczyni grobu *RAL* zaczęła również zastanawiać się nad tożsamością zmarłej i zaproponowała, wspierając się na późniejszych przesłankach historycznych (głównie na liście Królów Aten, zachowanej dzięki przekazowi hellenistycznego historyka Kastora z Rodos, jak również na uwagach Arystotelesa na temat konstituowania się ustroju Aten przed pra-

wodawstwem Drakona: *Athenaion Politeia* 3.1), przynależność ateńskiej *Lady* do grupy *pentakosionedimnoi* (klasy największych posiadaczy, zbierających pięćset miar płodów rolnych), którzy stanowili warstwę uprzywilejowaną, wybieraną na podstawie stanu posiadania oraz wykwalifikowaną aby służyć całej społeczności, pełniąc funkcję bazyleusa, polemarcha czy archonta. Bogata kobieta mogła być córką bądź żoną takiego arystokraty, należącego do rodu Medontydów, a konkretnie badaczka wskazała na nią jako na żonę Arifrona (SMITHSON 1968, s. 83 i 96-97). Ewentualności takiej nie odrzuca także Coldstream, wskazując, że lokalizacja grobu dobrze odpowiada prawdopodobnej siedzibie Medontydów, a każdy wczesny arystokratyczny ateński ród zajmował jakiś mały obszar późniejszej *polis*. Badacz ów sam łączy na przykład Neleidów z pochówkami przy Bramie Dipylonńskiej, odnosząc do dziejów tego rodu sceny walk pojawiające się na naczyniach późno-geometrycznych, pełniących funkcje urn lub darów grobowych (por. COLDSTREAM 1995, s. 393-394; 2003, s. 137 i 352-354).

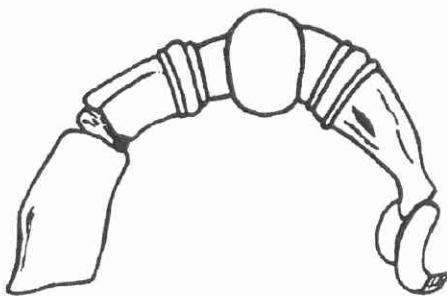
Powracając do pochówka *RAL* warto zaznaczyć, że wśród kilku kości znalezionych w urnie oraz ich sporej ilości odkrytej w szczątkach stosu znalazły się pozostałości jagnięce, kozie i bydlęce. Badania archeozoologów, w których poddaje się analizie szczątki zwierzęce z cmentarzysk, w tym głównie ze stosów ofiarnych, wskazują, że w trakcie wystawnej uczty pogrzebowej istniało przeciętne zapotrzebowanie na 70 kg mięsa (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 15). Jeśli chodzi o zawartość urny ze względu na szczątki ludzkie, to Smithson w swym raporcie zaznaczyła, że kości z popielnicy były zbadane przez J. Lawrence Angel'a (SMITHSON 1968, s. 81). Tym niemniej, pomimo poprawności analizy, niektóre szczegóły zostały przeoczone, co wykazali w swym opracowaniu Maria A. Liston i John K. Papadopoulos. Autorzy podkreślają, że przez lata badania antropologów fizycznych skoncentrowane były

Ryc. 4. Trzy szpile z brązu z wyposażenia grobu „ateńskiej zamożnej Pani”. Długość pierwotna zabytków ok. 15-17 cm. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 31.65, 31.66 i 31.67

przede wszystkim na analizie kości czaszek. Inne szczątki, i to jedynie te lepiej zachowane, traktowano pobieżnie, a znaczącą część drobniejszych kostnych zawartości urn w ogóle pozostawiano bez analizy (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 15). Materiały kostne z systematycznie prowadzonych badań powojennych w Atenach są jednak dobrze zadokumentowane i zarchiwizowane, można je zatem poddać weryfikacji, tym razem z uwzględnieniem współczesnych możliwości analitycznych oraz stanu wiedzy. Projekty owe znajdują uzasadnienie także w tym, co wiadomo o zachowaniach społecznych związanych z rytuałami pogrzebowymi okresu wczesnej epoki żelaza na terenie Attyki. Na podstawie wieloletnich obserwacji prowadzonych w trakcie prac badawczych stwierdzono, że po spaleniu swych zmarłych, uczestnicy obrzędów z wyjątkową troską zbierali wszystkie pozostałe po nich szczątki i umieszczali w urnach. Tak też było w przypadku RAL, a stan zachowania kości jej czaszki z istniejącymi elementami struktury twarzy, pozwolił nawet na dwuwymiarową rekonstrukcję, wykonaną przy wsparciu metod i programów stosowanych w medycynie sądowej i od lat mających 'wzięcie' na polu badań archeologicznych (por. LISTON, PAPADOPOULOS 2004, ryc. 15).

Na podstawie ponownej analizy antropologicznej ustalono (lub tylko potwierdzono), iż zmarła była spalona dokładnie i z wielką dokładnością jej skremowane szczątki złożono do urny (wagowo stanowiło to ok. 1,345 kg). Oszacowano, że kobieta musiała ważyć nieco mniej niż 70 kg, co oznacza, że do jej skremowania potrzebne było ok. 120 kg paliwa, a przybliżenia te uzyskiwane są na podstawie

Ryc. 5. Jedna z fibul brązowych znaleziona wśród wyposażenia grobu „ateńskiej zamożnej Pani”. Pierwotna długość niezachowanej igły ok. 4,5 cm. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 31.68

badań eksperymentalnych. Wiek zmarłej określono na przedział pomiędzy 24 a 40 rokiem życia; stanowiła typ najprawdopodobniej kaukaski; wzrost jej wahać się mógł w przedziale pomiędzy 149,89-161,12 cm. Nie zauważono żadnych zmian chorobowych i zwyrodnieniowych, a pozostałości szkieletu wskazują raczej na kobietę o dobrym zdrowiu, której życie najprawdopodobniej nie skłaniało do dużego wysiłku fizycznego oraz takiej pracy, która pozostawiłaby ślady i zmiany na kościach (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 15-18).

Jednym ze świetnych rezultatów badawczych, który uzyskano podejmując projekt ponownego przebadania szczątków kostnych RAL, było odkrycie kości płodu, zmieszanych w urnie z pozostałymi. Tutaj warto ponownie zaznaczyć, iż archeolodzy od początku tegoż odkrycia, na podstawie samego wyposażenia grobu oraz jego jakości podejrzewali pochówek matki i dziecka, czego jednak w latach 60. nie udało się stwierdzić. Odkryty w trakcie badań weryfikujących płód, określono na wiek ok. 32-36 tygodni. Dostępne przesłanki nie pozwoliły ustalić płci; w sferze spekulacji pozostaje także domniemanie czy kremacja odbywała się po wyjęciu płodu, czy pozostawał on w łonie matki. Eksperymentalne kremacje wykonywane na młodych zwierzętach, np. prosiakach, dają podstawy opowiedzenia się raczej za tą drugą ewentualnością, głównie ze względu na stopień zachowania kości rozpoznanych w urnie RAL. W sferze zupełnej spekulacji, ze względu na nikłe możliwości obserwacji śladów, które pozostawiają porody, pozostaje też dyskusja, czy była to pierwsza, więc późna ciąża ateńskiej Lady, czy rodziła wcześniej. Antropolodzy fizyczni badający szczątki – zarówno Angel w latach 60., jak i Liston pod koniec 90., skłonni byli sugerować brak śladów porodów (pierwszy) lub pierwszą ciążę (druga). To daje także jakieś podstawy do snucia przypuszczeń na temat powodu śmierci RAL, gdyż jak powyżej stwierdzono, zmian chorobowych na podstawie kości nie zaobserwowano (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 19-21). Podjęto natomiast inną próbę – spełniając tym samym chęć uobecnienia zmarłej i tak doniosłe w naszych czasach pragnienie 'dotknięcia' indywidualności osób z przeszłości. Zaproponowano dwuwymiarową rekonstrukcję twarzy, o której już powyżej wspominałam, ponieważ wyjątkowość grobu od dawna pobudzała wyobraźnię badaczy. Dodam, że po dokonaniu znaleziska

Ryc. 6. Trzy złote pierścionki wykonane z szerokiej taśmy, znalezione w urnie „ateńskiej zamożnej Pani”. Szerokość złotej taśmy ok. 1,2-1,3 cm.

Rys. M. Świeszkowska

już w latach 60. wykonywano zdjęcia współczesnej kobiety przyodzianej w ozdoby RAL². Zabiegi te, a przede wszystkim rekonstrukcja wyglądu twarzy, to nasza swoista odpowiedź na pytanie *Kim jesteś człowieku z przeszłości?* – dodać muszę, że oczywiście odpowiedź jedna z wielu, taka której sami sobie udzielamy, na podstawie badanych i interpretowanych źródeł. Co więcej, nie uważam abyśmy akurat na podstawie takich rekonstrukcji dowiadywali się czegoś więcej o życiu owej kobiety. To pozostaje w sferze interpretacji.

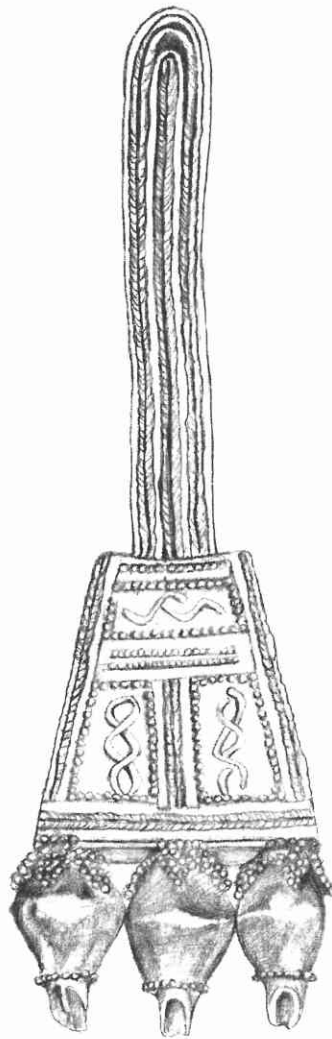
W miejscu tym pragnę podkreślić, iż ostrzegam archeologię jako dyscyplinę, która nie powinna poprzestawać na wypowiedaniu się o przeszłości przez pryzmat jedynie pozostałości materialnych, nawet jeśli współpracuje na tym polu ściśle z naukami przyrodniczymi, ale również jako naukę wypowiadającą się o ludziach z przeszłości w możliwie najszerszym zakresie. Zgadzam się z Henrykiem Mamzerm, który pisze, że archeolodzy powinni uświadamiać sobie, iż pozostałości materialne nie są tożsame z kulturą minionych społeczeństw ani z nimi samymi. Są one zaledwie częścią tamtej kultury, która nie funkcjonowała autonomicznie, lecz w powiązaniu z innymi jej dziedzinami, a zwłaszcza kulturą symboliczną, która nie jest rzeczywistością dającą się zgłębiać empirycznie (MAMZER 2004, s. 25). Sądzę, biorąc pod uwagę specyfikę archeologii, mającą do czynienia głównie ze źródłami materialnymi, że istnieje zawsze konieczność odwołania się do teorii, jako środka mediacji pomiędzy materialnością danych, przeszłą rzeczywistością społeczno-kulturową, a teraźniejszością i badaczem oraz otwarcie się na inne nauki o kulturze, w tym dyskurs toczony we współczesnej humanistyce.

Wypada zastanowić się, co można jeszcze powiedzieć o RAL, wykorzystując zarówno uzyskane przesłanki materialne, jak i późniejsze dane historyczne oraz rozważania z zakresu an-

tropologii kultury. Jedną ze ścieżek interpretacji zaproponowali ostatnio cytowani już LISTON i PAPADOPOULOS (2004), po odkryciu płodu w urnie. Wskazują oni, że jeśli chodzi o płody, noworodki oraz dzieci w starożytnych Atenach, to dobrym źródłem wiedzy archeologicznej na ich temat pozostaje znalezisko hellenistycznej studni, odkrytej na Agorze (na obszarze G 5:3), która była zasypana zapewne ok. 150 r. przed Chr. Studnia zawierała jeden pochówek męski, jeden dziecka w wieku ok. 11 lat oraz pozostałości ponad 450 płodów ludzkich, ponadto kości ponad 130 psów. Takie 'składowisko' obumarłych zapewne płodów czy noworodków wytłumaczone być może przy pomocy przesłanek historycznych. Wiemy, że w kulturze greckiej noworodek nie był akceptowany jako równoprawny członek rodziny i społeczności, dopóki nie nastąpiła ceremonia zwana *amphidromia*. Podczas niej włączano go do domostwa, zaakceptowany zostawał przez ojca (w przeciwnym razie noworodki porzucano) i często nadawano mu imię, a następowało to pomiędzy piątym a dziesiątym dniem po narodzinach (BRUIT ZAJDMAN, SCHMITT PANTEL 1992, s. 63-65). Najprawdopodobniej noworodki, które zmarły wcześniej, nie zasługiwały na formalny pochówek, stąd mamy ich gromadne znaleziska. Można w tym miejscu dodać, że dopiero po osiągnięciu przez dziecko wieku trzech lat miał miejsce kolejny obrzęd przejścia – dziecko przyozdabiano we wieniec, wkładano do wózka i po przedstawieniu członkom rodu, stawało się oficjalnym uczestnikiem świąt. Następowo to w Atenach podczas wiosennych uroczystości Antesteriów, a konkretnie święta *choes* obchodzonego drugiego dnia (GARLAND 1985, s. 81-82). Powyższe przesłanki historyczne wyjaśniają prawdopodobnie znikomą liczbę pochówków noworodków, niemowląt, a nawet dzieci na greckich cmentarzyskach. Niemowlęta uzyskują czasami pochówki inhumacyjne

² Por. zdjęcia w archiwum wykopalisk na Agorze ateńskiej dostępne poprzez stronę internetową *The American School of Classical Studies at Athens* – <http://www.agathe.gr>; tamże również pełna dokumentacja rysunkowa i fotograficzna z badań.

w naczyniach – są to przeważnie amfory dwu-ucche – ale dane archeologiczne poświadczają to zjawisko nie wcześniej niż dla okresu późnogeometrycznego. Jak dotąd z Aten znanych jest 39 tego typu odkryć dla okresu klasycznego (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 26-27). W przeciwieństwie do stwierdzanych rzadko pozostałości dzieci w wieku *infans*, archeologiczne znaleziska ciężarnych kobiet należą do zupełnych wyjątków. Z Grecji mamy ewidencje z dwóch wczesnych cmentarzysk – Vronda koło Kavousi na Krecie oraz Torone na Chal-

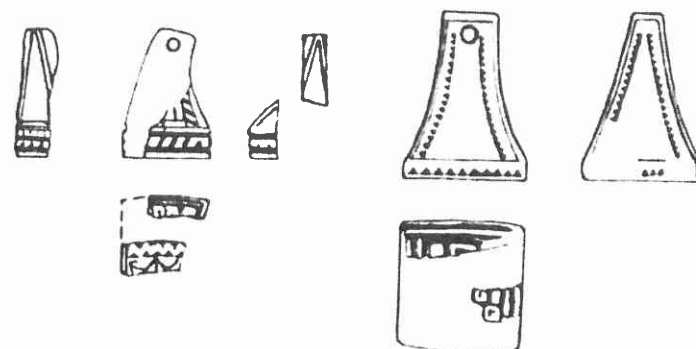
Rys. M. Świążkowska

Ryc. 7. Jeden z dwóch złotych kolczyków tworzących parę, którą znaleziono w urnie „ateńskiej zamożnej Pani”. Długość kolczyka 6,5 cm.

kidiki. Najbliższą analogią do *RAL* jest cmentarzysko na tarasie V w Torone, gdzie w jednym z pochówków popielnicowych odkryto płód lub noworodek wraz ze szczątkami kobiety w wieku 18-25 lat (grób nr 123). Do wyjątkowości owego pochówka należy także fakt znalezienia w nim wyjątkowo dużej ilości zachowanych fragmentarycznie, lepionych ręcznie naczyń na trójnogach, służących zapewne do przygotowania pożywienia lub spalania ofiar podczas ceremonii pogrzebowej. Mogło to mieć związek również z rytami oczyszczającymi, jeśli uznamy za prawdopodobne, iż spopielona z dzieckiem kobieta musiała umrzeć w trakcie porodu lub tuż po nim. Zatem ów pochówek sugerować może, że kobieta pochowana ze swym noworodkiem zasługuje na wyjątkowe potraktowanie (LISTON, PAPADOPOULOS 2004, s. 28).

W tym kontekście wracając do grobu *RAL* wypada zastanowić się czy była to rzeczywiście wyróżniająca się bogactwem kobieta, czy też wiele darów, które z nią złożono znalazło się tam tylko dlatego, że zmarła ona w trakcie ciąży lub wydawania dziecka na świat? Pojawia się tutaj również pytanie o przekazywanie dóbr (rozdawanie ich uczestnikom ceremoniału?), które miał przejąć potomek, gdyby śmierć temu nie przeszkodziła oraz sam przebieg i zakres rytuałów pogrzebowych. Możemy domniemywać, że jeśli w grę wchodziła większa empatia grupy, sam rytuał pogrzebowy przeprowadzany mógł być na szerszą skalę. Co więcej, grób ateńskiej *Lady* był nie tylko bogaty ze względu na jakość i ilość zdeponowanych przedmiotów lecz także na szczątki wskazujące na wystawność uczty funeralnej – w tym wypadku wiemy, że dostarczono i spożyto dużą ilość mięsa. Z kolei na podstawie ikonografii, znanej nam przede wszystkim z okresu późno-geometrycznego, jak również późniejszych danych literackich stwierdzić można, iż w Grecji wiele aspektów rytuałów pogrzebowych, które odbywano, nie pozostawiało śladów w grobie. Chodzi tutaj głównie o uzewnętrznianie żałoby, odprawianie modłów i wykonywanie pieśni, jak również w pewnej mierze konsumpcję oraz rozdawanie dóbr. Odbywały się one podczas czuwania przy zwłokach w trakcie ich wystawienia na marach (*prothesis*), podczas procesji funeralnej (*ekphora*) oraz następującej po pogrzebie uczty i w trakcie rytuałów oczyszczających (por. AHLBERG 1971; GARLAND 1985; SHAPIRO 1991).

Ryc. 8. Dwie zachowane fragmentarycznie pieczęcie z kości słoniowej, wydobyte z urny „ateńskiej zamożnej Pani”. Wysokość zabytków ok. 2 cm. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 33.79 i 33.80

Co więcej, należy pamiętać, że późniejsza znana nam legislacja, przede wszystkim Solona, narzuciła ograniczenia jeśli chodzi o przebieg rytuałów pogrzebowych, zatem możemy domniemywać, że pierwotnie były one wyjątkowo rozbudowane. Oplakiwanie wedle tej legislacji – zarówno w domostwie, jak i w przestrzeni publicznej, powinno być powszechnie i ograniczone do grona bliskich krewnych zmarłego. Z krytyką wystąpiono głównie w stosunku do kobiet, które miały oddawać się ekstrawaganckim aktom uzewnętrzniania smutku czy rozpacz (na przykład poprzez poważne okaleczenia), i wynajmować jako zawodowe żałobniczki towarzyszące konduktom pogrzebowym zmarłych spoza własnych rodzin (SHAPIRO 1991, s. 630).

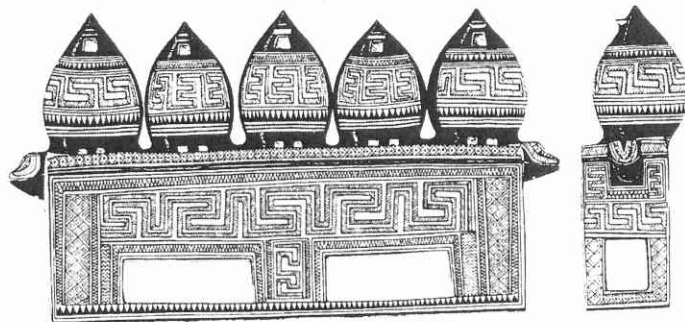
Zatem widzimy, że istnieje wiele przesłanek dla interpretowania grobu *RAL*. Z jednej strony jako pochówka wyjątkowo bogatej jak na swe czasy Atenki, co podkreślano od początku odkrycia. Z drugiej strony nowe znaleziska, niestety jak dotąd pojedyncze, wskazują, że matka z noworodkiem lub płodem, mogły zasługiwać na pochówek wyjątkowy, i były niejako specjalną kategorią zmarłych.

Na koniec w wielkim skrócie pragnę jeszcze zwrócić uwagę na inny kierunek interpretacji ateńskiej *Lady*, który mnie najbardziej przekonuje. Próby kompleksowego rozpoznania cmentarzysk, obejmujące zarówno dostępne materiały archiwalne, jak i znaleziska nowe, wraz z dokładną analizą wyposażenia grobowego ze względu na płeć i wiek pochowanych osób, przeprowadzane w latach ostatnich dla całego okresu wczesnego żelaza na terenie Attyki (tj. od

ok. 1100 do 700 przed Chr.), wskazują na funkcjonowanie określonych wzorców kulturowych, które można poddać dalszym interpretacjom³.

Wśród wielu badaczy podejmujących te kwestie, Susan Langdon najdobitniej wskazuje, że bogate ateńskie pochówki kobiece wyróżnia cały zbiór symbolicznych przedmiotów, które nie występują gdzie indziej. Są to: pieczęcie, modele spichrzy, przedstawienia koni, ateńska ceramika ryta wykonywana specjalnie na potrzeby funeralne, kalatosy, modele butów, lalki, biżuteria, wybrane importy orientalne, motywy owoców granatu lub ceramiczne naczynia w takiej formie (LANGDON 2005, s. 7-14). Dane te wskazują, iż w przypadku ustalania pozycji społecznej kobiet, rolę odgrywać musiały określone reguły, a co więcej, nie miały one wiele wspólnego z heroicznym etosem mężczyzny wojownika. Groby męskie, poza uzbrojeniem oraz rzadziej narzędziami, nie są wyposażane w przedmioty, wskazujące na wyłączność związaną z płcią. Zdaniem badaczki, przegląd attyckiego wyposażenia grobowego z okresu wczesnego żelaza może zaprzeczać tradycyjnej interpretacji, która wpisywała je w model: mężczyźni – dary funkcjonalne, przed wszystkim uzbrojenie; kobiety – dary reprezentacyjne, głównie ozdoby i części stroju. Nie powinniśmy poprzez tak uproszczony, nowożytny schemat, widzieć społeczeństw z przeszłości. Nasze proste skojarzenia, jeśli chodzi o płeć, lokują się w ciągu: mężczyzna to broń, walka i władza; kobieta to ozdoby, wystawność i bierność. Langdon uważa, że kiedy badamy wczesno-żelazne groby attyckie (wśród nich statystycznie najbardziej różnorodnie i najbogaciej

³ Badania owe przedstawione i omówione są szczegółowo w kilku monografiach opublikowanych głównie w latach 90. XX w. Kompletny, krytyczny przegląd tej literatury wraz z prezentacją uzyskanych wyników znaleźć można w artykule SUSAN LANGDON (2005).

Ryc. 9. Terakotowa skrzynka w formie modelu pięciu spichrzy na zboże. Maksymalna wysokość: 25 cm; maksymalna szerokość: 45 cm. Rys. E. Bugaj wg E.L. Smithson 1968, tabl. 27.23

wyposażane są groby żeńskie), dostrzec można, iż kobiety musiały sprawować kontrolę zarówno nad wybranymi surowcami, jak również nad wieloma symbolicznymi sferami życia (LANGDON 2005, s. 14-16). Analizując następnie szczegółowo surowce, wykonane z nich przedmioty oraz powtarzające się motywy ikonograficzne autorka wykazuje, iż powiązania między nimi są bardzo złożone i wskazują nie tylko na wysoki status kobiet jeśli chodzi o kontrolę surowców i dóbr, ale ich znaczącą pozycję w sferze kultu, w tym wypadku związanego głównie z Demeter i Kore (LANGDON 2005, s. 16-19).

Owe skrótowo przedstawione uwagi pozwalają przypuszczać, że w Grecji wczesnej epoki żelaza miały miejsce różnorodne i złożone systemy władzy oraz zależności hierarchicznej, które tworzyły się m.in. wokół wciąż zmieniającej się kulturowej i społecznej roli płci. Co więcej, postrzegając wczesne dzieje Grecji szerzej, jako dzieje kultury, warto zaznaczyć, że mamy tendencję do widzenia ich poprzez pryzmat kultury klasycznej, która okazała się wyjątkowo doniosła dla późniejszych dziejów kultury europejskiej. Była ona zbudowana na ideologii wolnych mężczyzn, zdystansowanych wobec zewnętrznych ośrodków władzy i wpływów, jak również swych olimpijskich bogów. Badacze, którzy próbują w innym świetle pokazać Grecję wczesną, m.in. Ian

Morris, piszą, że istotna wówczas była zarówno żywa pamięć o czasach przeszłych, heroicznych, pamięć o bogach i zmarłych przodkach, jak również o wadze relacji ze wschodem. Wszystko to z czasem twórczo wykorzystywane i zmienione, doprowadziło do budowania nowej ideologii, na której ufundowana została klasyczna *polis*. W obrębie społeczności wczesnogreckiej takie procesy dystansowania się i negocjowania wartości mogły dopiero zacząć się wykuwać, obejmując następnie wiele obszarów życia społecznego. Chodziłoby tutaj także o dystansowanie się lokalnie urodzonych mężczyzn od obcych, a w ramach własnych grup społecznych, mężczyzn od kobiet, nie wspominając niewolników (MORRIS 2000, s. 305-312).

Konkludując pragnę zaznaczyć, iż w jakikolwiek sposób będziemy obecnie widzieli pochówek „zamożnej ateńskiej Pani”, próba identyfikacji zmarłej oraz poszukiwania jej tożsamości, nie może być wykonywana jedynie poprzez analizę pozostałości materialnych związanych z grobem i jego wyposażeniem, ani poprzez równie istotne badania antropologów fizycznych, które dopełniają dopiero obrazu całości. Dane te dają podstawy umotywowanym interpretacjom, które jednak czynione są również w oparciu o wiedzę ‘pozaźródłową’, wynikającą z dyskursu toczącego na polu humanistyki.

Literatura

- AHLBERG G.
1971 Prothesis and Ekphora in Greek Geometric Art, vol. 1. Text, vol. 2. Figures, *Studies in Mediterranean Archaeology*, t. 32, Göteborg: Paul Åströms Förlag.
- BRUIT ZAJDMAN L., SCHMITT PANTEL P.
1992 Religion in the Ancient Greek City, przekład na angielski P. Cartledge, Cambridge: Cambridge University Press.

- CARTER J. B.
1985 Greek Ivory-Carving in the Orientalizing and Archaic Periods, New York, London: Garland Publishing.
- COLDSTREAM J. N.
1995 The Rich Lady of the Arciopagos and Her Contemporaries. A Tribute in Memory of Evelyn Lord Smithson, *Hesperia*, t. 64, s. 391-403.
2003 Geometric Greece 900-700 BC, London, New York: Routledge, 2 wydanie pracy z 1977 roku.
- DICKINSON O.
2006 The Aegean from Bronze Age to Iron Age. Continuity and Change between the Twelfth and Eighth Centuries BC, London, New York: Routledge.
- GARLAND R.
1985 The Greek Way of Death, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- LANGDON S.
2005 Views of Wealth, a Wealth of Views: Grave Goods in Iron Age Attica, [w:] D. Lyons, R. Westbrook (red.), *Women and Property*, Center for Hellenic Studies, Harvard University, Boston: Harvard University Press, s. 1-27.
- LISTON M. A., PAPADOPOULOS J. K.
2004 The „Rich Athenian Lady“ Was Pregnant. The Anthropology of a Geometric Tomb Reconsidered, *Hesperia*, t. 73, s. 7-38.
- MAMZER H.
2004 Archeologia i dyskurs, Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- MORGAN C.
2009 The Early Iron Age, [w:] K.A. Raafaub, H. van Wees (red.), *A Companion to Archaic Greece*, Malden, Oxford: Blackwell Publishing Ltd., s. 43-63.
- MORRIS I.
2000 Archaeology as Cultural History. Words and Things in Iron Age Greece, Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- MORRIS S. P., PAPADOPOULOS J. K.
2004 Of Granaries and Games: Egyptian Stowaways in an Athenian Chest, [w:] A.P. Chapin (red.), *ΧΑΡΙΣ*. Essays in Honor of Sara A. Immerwahr, *Hesperia Supplement* 33, s. 225-242.
- RYSTEDT E. I. B. WELLS (RED.),
2006 Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery, *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae* 4°, t. 53, Stockholm: Paul Åströms Förlag.
- SHAPIRO H. A.
1991 The Iconography of Mourning in Athenian Art, *American Journal of Archaeology*, t. 95, s. 629-656.
- SHEAR T. L.
1940 The American Excavations in the Athenian Agora: Eighteenth Report, *Hesperia*, t. 9, s. 261-308.
- SMITHSON E. L.
1968 The Tomb of a Rich Athenian Lady, ca. 850 B.C., *Hesperia*, t. 37, s. 77-116.
- SNODGRASS A. M.
2000 The Dark Age of Greece. An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2 wydanie pracy z 1971.
- THOMPSON H. A.
1948 The Thirty-Fifth Report of the American Excavation in the Athenian Agora, *Hesperia*, t. 17, s. 149-196.
- YOUNG R. S.
1949 An Early Geometric Grave Near the Athenian Agora, *Hesperia*, t. 18, s. 275-297.